

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора економічних наук, професора

Мешко Наталії Петрівни на дисертаційну роботу

Горіної Ганни Олександрівни «Розвиток ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації», представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковою тематикою

Туристична галузь відіграє важливу роль у розвитку національної економіки держави з огляду на її можливість забезпечити виконання економічних, соціальних, гуманітарних функцій, створити передумови для прискореного зростання суміжних секторів. В умовах глобалізації світового господарства, просторової дифузії інновацій, поступовій інтеграції туристичних ринків, включення їх у єдиний відтворювальний процес, об'єктивно обумовлений поглибленням міжнародного поділу праці, інтернаціоналізацією капіталу, запровадження загальних стандартів і технологій обслуговування, національний ринок туристичних послуг стрімко розвивається.

Разом з тим, актуальними стають питання значущості процесу просторової поляризації туристичного простору, його домінування, багатоаспектних проявів та впливу на формування і розвиток ринку туристичних послуг України. З огляду на те, що просторова поляризація визначає умови функціонування суб'єктів ринку туристичних послуг у певному географічному та економічному просторі та створює базис їх стратегічного розвитку та визначає напрями діяльності, актуалізуються питання розробки програм, концепцій розвитку ринку туристичних послуг, державної та локальних стратегій з урахуванням впливу багатоаспектних проявів факторів просторової поляризації.

Приймаючи до уваги усе зазначене вище, тема дисертаційного дослідження Горіної Г.О. є надзвичайно актуальною як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Підтвердженням актуальності теми дисертаційної роботи є її зв'язок з планом науково-дослідних робіт Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, а саме: держбюджетних тем: „Інституціональні аспекти конкурентного розвитку сегментів споживчого ринку” (номер державної реєстрації 0115U005049, 2015–2016 рр.), де автором здійснено аналіз показників конкурентного розвитку операторів споживчого ринку туристичних послуг, розраховано економічну ефективність діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг; „Механізм міжнародного менеджменту в умовах глобальної нестабільності” (номер державної реєстрації 0113U000638, 2013–2015 рр.), в межах якої автором обґрунтовано концептуальні засади управління національним ринком туристичних послуг в умовах глобалізації; „Стратегія розвитку ринку туристичних послуг України” (номер державної реєстрації 0115U005059, 2015–2016 рр.), за якою автором досліджено теоретико-методологічні засади формування стратегії розвитку ринку туристичних послуг; „Міжнародна конкуренція в умовах глобальних трансформацій та ентропії” (номер державної реєстрації 0115U005054, 2015–2016 рр.), де автором здійснено оцінку конкурентоспроможності туристичної галузі та розроблено конкурентну модель ринку туристичних послуг України; „Формування глобальних та національних механізмів управління сталим розвитком” (номер державної реєстрації 0115U005053, 2015–2016 рр.), в рамках якої автором запропоновано цільові напрями забезпечення сталого розвитку туристичної галузі України в умовах посилення інтеграційних процесів та просторової поляризації.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та результатів дисертаційної роботи

Отримані наукові результати, висновки та рекомендації є достатньою мірою обґрунтованими, достовірними та логічними.

Для досягнення поставленої мети дослідження, а саме обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації та розробки концептуальних положень й

практичних рекомендацій щодо удосконалення управлінських процесів, у роботі передбачено виконання комплексу взаємопов'язаних завдань, вирішення яких надало змогу сформулювати основні висновки теоретичного, методичного та практичного змісту. Ознайомлення зі змістом дисертації дозволяє зробити висновок, що здобувачем досягнута поставлена мета і вирішено окреслені завдання.

Зміст дисертації викладено в логічній послідовності, вдало структуровано, робота характеризується системністю підходів до вирішення поставлених завдань.

У першому розділі „Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку ринку туристичних послуг” визначено поняття, класифікаційні критерії та специфічні ознаки туристичних послуг як об'єкта ринкових відносин (п. 1.1); з позиції системного, комунікаційного, збутового, часово-просторового та інституційного підходів досліджено сутність ринку туристичних послуг, розглянуто його сегментацію й диференціацію (п. 1.2); обґрунтовано особливості типології та системної взаємодії суб'єктів ринку туристичних послуг (п. 1.3). На особливу увагу заслуговують обґрунтований механізм забезпечення розвитку ринку туристичних послуг та виокремлені послідовні взаємопов'язані стадії його розвитку (початкова, накопичувальна, консолідації та модернізації) (п. 1.4).

У другому розділі „Функціонування ринку туристичних послуг в умовах просторової поляризації” досліджено теоретичні аспекти феномену просторової поляризації (п. 2.1), визначено сутність, моделі, детермінанти формування просторової поляризації ринку туристичних послуг, запропоновано авторський підхід до трактування сутності досліджуваного поняття (п. 2.2); обґрунтовано теоретичні основи управління розвитком ринку туристичних послуг (п. 2.3); розроблено науково-методичний підхід дослідження архітектури та трансформації поляризаційних процесів на ринку туристичних послуг, здійснено апробацію запропонованого підходу для дослідження архітектури і трансформації поляризаційних процесів на світовому ринку туристичних послуг (п. 2.4).

Логічним у структурі дослідження та глибоким за змістом є третій розділі „Діагностика стану та особливостей розвитку світового і національного ринків туристичних послуг”, в межах якого автором на підставі запропонованого науково-методичного підходу проаналізовано світовий ринок туристичних послуг в умовах посилення процесів просторової поляризації, що дозволило виокремити тенденції його розвитку (п. 3.1); за допомогою розробленого комплексного науково-методичного підходу до його діагностики визначено сучасний стан і тенденції розвитку ринку туристичних послуг України (п. 3.2); проведено аналіз діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг (п. 3.3); здійснено діагностику інституційно-правового забезпечення розвитку ринку туристичних послуг України (п. 3.4).

У четвертому розділі „Імперативи розвитку ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації” обґрунтовано концепцію управління розвитком ринку туристичних послуг в умовах просторової поляризації, яку запропоновано реалізовувати на засадах кумулятивної взаємодії інституційно-правового, соціально-економічного, інтеграційного векторів (п. 4.1); розроблено механізм формування та реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг (4.2); сформовано інтеграційну стратегію розвитку ринку туристичних послуг (4.3).

У п'ятому розділі „Стратегічні пріоритети розвитку ринку туристичних послуг України” запропоновано модель аутентичного управління розвитком ринку туристичних послуг України з використанням двофакторної матриці атрибуції релевантних механізмів аутентичного управління розвитком ринку (п. 5.1); розроблено концепцію формування та розвитку інноваційних секторів ринку туристичних послуг України, основними компонентами якої є визначення сукупності пріоритетних напрямків розвитку інноваційних секторів ринку туристичних послуг України та механізму використання туристичного потенціалу регіону (п. 5.2); обґрунтовано цільові напрями адаптації традиційних секторів туризму до умов поглиблення інтеграційних процесів (п. 5.3).

Висновки та рекомендації, викладені у роботі, є достатньою мірою обґрунтованими та достовірними, що забезпечується опрацюванням значної кількості наукових джерел (понад 400), ґрунтовним аналізом статистичних даних та застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Зокрема, у процесі дослідження здобувачем використано наступні методи: узагальнення та систематизації, системний і комплексний аналіз, розрахунково-аналітичні та порівняльні методи, економіко-математичні методи, процесний підхід, програмно-цільовий підхід, системного аналізу та синтезу, матричний метод, методи кластерного аналізу, графічні методи. Позитивним є використання у процесі дослідження програмних продуктів (STATISTICA 10, MatLab), що підвищило якість та вірогідність отриманих результатів.

Висновки та пропозиції є послідовними, розкривають завдання на наукову новизну. Теоретичне та практичне значення результатів підтверджено їхньою апробацією на 16 науково-практичних конференціях різного рівня, публікацією у 2 монографіях та 28 статтях.

Визначені положення дозволяють зробити позитивний висновок щодо наукового рівня, достовірності змісту, доцільності теоретичних обґрунтувань та висунутих на захист наукових результатів.

Наукова новизна дисертаційної роботи

Вивчення дисертації і праць здобувача, аналіз ґрунтовності наукових положень дозволяють зробити висновок, що в процесі дослідження автором одержано низку наукових результатів, що визначають новизну дисертаційної роботи:

- вперше запропоновано науково-методичний підхід до дослідження архітектури та трансформації поляризаційних процесів на ринку туристичних послуг(с. 155-159);

- вперше розроблено модель аутентичного управління розвитком ринку туристичних послуг України(с. 320-340);

- вперше запропоновано концепцію формування та розвитку інноваційних секторів ринку туристичних послуг України(с. 340-361).

- удосконалено модель взаємодії суб'єктів ринку туристичних послуг, побудовану, на відміну від поширених, на підґрунті врахування виду економічної діяльності та типу виробленого ними комплексного туристичного продукту – туристичної послуги (с. 80-82);

– удосконалено концепцію управління розвитком ринку туристичних послуг України(с. 254-271);

– удосконалено механізм формування та реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг в умовах просторової поляризації(с. 272-29;

– подальшого розвитку набув механізм забезпечення розвитку ринку туристичних послуг, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на двох взаємообумовлених платформах: теоретико-методологічній та організаційно-економічній (с. 83-84);

– подальшого розвитку набуло поняття „просторова поляризація ринку туристичних послуг”, на відміну від поширених, запропоновано визначати як нерівномірність розвитку туристичного простору, яка відображає якісний і кількісний розрив між елементами ієрархічної структури архітекtonіки туристичного ринку, що виникає в результаті диспропорції розподілу та перерозподілу природно-рекреаційних, соціально-економічних ресурсів і під впливом історично-сформованих та інноваційних детермінант (с. 123);

– подальшого розвитку набула типізація моделей розвитку ринку туристичних послуг, побудованих на закономірностях взаємодії ядра та периферії (модель „Центр”, модель „Напівпериферія”, модель „Передова периферія”, модель „Глибока периферія”), що, на відміну від існуючих, базується на врахуванні специфічних ознак моделей, які визначають типові властивості їх формування та розвитку (інтенсивність зростання ринку і туристичних потоків, концентрація туристичного попиту, інноваційність розвитку туризму, залученість до світового туристичного ринку, диверсифікація туристичної пропозиції, освоєння нових туристично-рекреаційних зон, транснаціоналізація туристичного бізнесу) (с. 129);

– подальшого розвитку набула класифікація детермінант, які формують просторову поляризацію ринку туристичних послуг, що, на відміну від

існуючих, базується на дев'яти класифікаційних ознаках, об'єднаних у два блоки: історично-сформовані базові детермінанти та інноваційні детермінанти(с.133-136);

— подальшого розвитку набув комплексний науково-методичний підхід до діагностики розвитку національного ринку туристичних послуг(с. 187-188);

– подальшого розвитку набуло дослідження світового ринку туристичних послуг, що дозволило у період 2005–2015 рр. виявити тенденції його розвитку (наявність значної диспропорції в обсягах туристичних потоків за регіонами світу, диференціації економічного внеску ринків туристичних послуг світових макро- та мезорегіонів до регіональних економік, сталої дивергенції між ринками лідерами та периферійними ринками за динамікою внеску туристичної галузі до ВВП; нерівномірність обсягів капітальних інвестицій в туристичну галузь на туристичних ринках макрорегіонів світу; значну розбіжність у розмірах кількості зайнятого населення у туристичній галузі на світовому ринку туристичних послуг) та використати їх для обґрунтування напрямів розвитку ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації(с. 185-187);

Результати дослідження є певним внеском у теорію, методологію і практику вирішення проблеми управління розвитком ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації. Основні положення викладені в дисертації можуть бути застосовані як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності.

Теоретична та практична цінність дисертаційної роботи

Теоретична цінність роботи полягає в подальшій розбудові понятійного апарату теорії туризму, а саме поняття «ринок туристичних послуг» (п. 1.2), «просторова поляризація ринку туристичних послуг» (п. 2.2), «управління розвитком ринку туристичних послуг» (п. 2.3); удосконалені моделі взаємодії суб'єктів ринку туристичних послуг (п. 1.3); виокремлені послідовних взаємопов'язаних стадій розвитку ринку туристичних послуг (початкової, накопичувальної, консолідації та модернізації) (п. 1.4); типізації

моделей розвитку ринку туристичних послуг, що базуються на закономірностях взаємодії ядра та периферії: „Центр”, „Напівпериферія”, „Передова периферія”, „Глибока периферія” (п. 2.2); класифікації детермінант, які впливають на просторову поляризацію (п. 2.3); розробці теоретичного підґрунтя науково-методичного підходу до дослідження архітектури та трансформації поляризаційних процесів на ринку туристичних послуг (п. 2.4), теоретичне підґрунтя комплексного науково-методичного підходу до діагностики розвитку національного ринку туристичних послуг (п. 3.2), концепція управління розвитком ринку туристичних послуг України (п. 4.1).

Теоретичне значення положень дисертації підтверджується їх використанням у навчальному процесі Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського при викладанні дисциплін „Світовий ринок туристичних послуг”, „Кон’юнктура ринку туристичних послуг” та виконанні дипломних робіт студентами економічних спеціальностей (довідка № 01.01-17/46 від 20.01.2017 р.).

Практична цінність отриманих у дисертаційному дослідженні теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій полягає у можливості їх використанні для формування і реалізації державної політики управління розвитком ринку туристичних послуг.

Також, підтвердженням практичної значущості результатів є те, що авторські розробки, які мають прикладний характер, набули втілення в діяльності Департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (довідка №2433-06/6405-09 від 28.02.2017 р.); Управління економіки виконкому Криворізької міської ради (довідка №112 від р. 01.02.2017 р.); Департаменту економіки і інвестицій Вінницької міської ради (довідка № 11-00-004-01 від 23.02.2017 р.); ТОВ „АВЕСТРЕВЕЛ” (довідка №107 від 18.10.2016 р.); Запорізької торгово-промисловою палати (довідка №420 від 09.12.2016 р.).

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні результати дисертації опубліковано в 49 наукових праць, з яких 2 монографії (у тому числі: одноосібна монографія обсягом 19,74 др. арк.), 28 статей (у тому числі 14 статей у наукових фахових виданнях України, 14 статей – у виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз), 16 праць апробаційного характеру, 3 публікації, що додатково відображають наукові результати. Загальний обсяг публікацій складає 115,28 др. арк., особисто автору належить 40,15 др. арк.

Основні наукові положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях і практичних семінарах де отримали позитивну оцінку.

Оцінка ідентичності викладення матеріалу дисертації та автореферату

Зміст автореферату повністю відповідає основним положенням, висновкам і рекомендаціям, що містяться у дисертаційній роботі, є ідентичним її структурі і змісту.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота відзначається логічністю побудови, завершеністю, обґрунтованістю наукових положень та висновків, науковим стилем подачі матеріалу. Мета дослідження відповідає темі дисертації. Зміст сформульованих наукових завдань структурно та логічно узгоджений, кількість завдань є достатньою для розкриття теми дисертації та досягнення поставленої мети.

Тема дисертації та її зміст відповідають паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

1. Автором здійснено апробацію запропонованого науково-методичного підходу для дослідження архітектури і трансформації поляризаційних процесів (с. 155-159) на світовому ринку туристичних послуг, що дозволило отримати аргументовані висновки та визначити наявні тенденції. Разом з тим, доцільно було б здійснити апробацію

запропонованого інструментарію також на національному ринку туристичних послуг, що підвищило вагомість авторських досліджень.

2. Автором сформовано класифікацію детермінант впливу на просторову поляризацію ринку туристичних послуг (с. 134) з виокремленням 2 груп: перша - історично-сформовані базові детермінанти та друга – інноваційні детермінанти, до складу якої віднесено інституційно-інфраструктурні, промислово-господарські, інноваційні і політико-економічні детермінанти. Важко погодитись з таким узагальненням автора. Окрім того автор не враховує динамічність змін детермінант у часі. Зокрема, на сучасному етапі розвитку важливими детермінантами є глобальна інформатизація туристичного бізнесу та соціуму, глобальні міграційні процеси, цифрові технології тощо. Оцінка їх впливу на просторову поляризацію туристичного ринку дозволила б автору отримати пояснення щодо зміщення туристичних потоків в системі «Центр – Перифірія».

3. В рамках запропонованого комплексного науково-методичного підходу до діагностики розвитку національного ринку туристичних послуг (с. 188), автором визначено місце національного ринку туристичних послуг у ієрархічній структурі європейського туристичного простору за допомогою порівняльного дослідження економічних внесків туризму до ВВП кожної країни ЄС на підставі побудови кластерів країн шляхом розрахунку Евклідових відстаней, обчислених на основі коефіцієнтів матриці крос-кореляцій (с. 230-233). Віддаючи належне здійсненому дослідженню, однак, вважаємо за потрібне наголосити на доцільності проведення аналогічних розрахунків за допомогою інших показників, а саме кількості зайнятого населення на ринку туристичних послуг, обсягу капітальних інвестицій в туристичну галузь, внутрішнього туристського споживання тощо.

4. Автором підкреслено необхідність врахування впливу багатоаспектних проявів просторової поляризації ринку туристичних послуг при реалізації концепції управління його розвитком (с. 257-258), проте доцільно було навести перелік факторів з додатковим обґрунтуванням їх специфіки та тенденцій прояву на національному ринку туристичних послуг.

5. Потребують додаткового уточнення запропоновані автором сценарії розвитку ринку туристичних послуг в залежності від повноти реалізації концепції (с. 269-270), а тому бажано було б зазначити, які саме кількісні та якісні зміни як у структурі ринку туристичних послуг, так і в національній економіці в цілому визначають реалізацію зазначених сценаріїв.

6. Привертає увагу запропонована автором концепція формування та розвитку інноваційних секторів ринку туристичних послуг України (с. 343), що є безумовно актуальним в умовах необхідності диверсифікації національних туристичних послуг та туристичного продукту з метою задоволення варіативного туристичного попиту та вибагливих туристичних потреб внутрішніх та в'їзних відвідувачів. У якості пріоритетних напрямків розвитку інноваційних секторів ринку туристичних послуг України автором запропоновано визначати івент (подієвий туризм), промисловий (індустріальний) та зелений (сільський) туризм. З огляду на необхідність диверсифікації існуючих видів туризму на національному ринку та з метою зменшення коливань сезонності попиту та збільшення пропозиції на туристичному ринку, вважаємо, що необхідно було б також дослідити можливість розвитку ділового (бізнес-туризму), навчального (освітнього) туризму, екотуризму, екстремального туризму, пригодницького та інших видів туризму.

7. В дисертації є окремі редакційні помилки. Третій розділ дисертації дещо перевантажений ілюстративним та табличним матеріалом, який можна було перенести у додатки (п. 2.3 с. 225, п. 2.3 с. 227, п. 2.4 с. 241-242, п. 2.4 с. 248-249).

Загальний висновок по дисертації

Дисертаційна робота Горіної Ганни Олександрівни на тему «Розвиток ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації», може бути визнана завершеним науковим дослідженням, результатом якого стало вирішення актуальної науково-прикладної проблеми, що виявляється в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад розвитку ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації та розробки

концептуальних положень й практичних рекомендацій щодо удосконалення управлінських процесів.

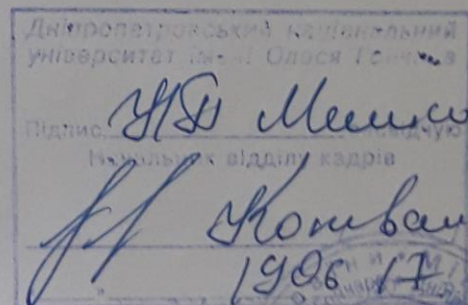
Відмітними рисами проведеного дослідження слід визнати обґрунтованість аргументів на користь виконаних розробок, вагомість наукових результатів, конкретний практичний аспект дисертаційної роботи. Науковий рівень виконаного дослідження та зміст роботи свідчать про глибоку обізнаність автора щодо предмета дослідження, володіння методичним апаратом, вміння узагальнювати зміст великого масиву наукової інформації.

Тема дисертації та її зміст відповідають спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, за якою дисертацію представлено до захисту. Оформлення результатів дослідження відповідає вимогам, а викладення положень та висновків дослідження – нормам наукового стилю.

З огляду на вищезазначене, дисертація Горіної Ганни Олександрівни на тему «Розвиток ринку туристичних послуг України в умовах просторової поляризації» за якістю дослідження, рівнем наукової новизни одержаних результатів відповідає чинним вимогам до докторських дисертацій, а дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри
менеджменту та туристичного
бізнесу Дніпровського національного
університету
імені Олеся Гончара

Леш -

